

Cultuur met een sterretje

Thije Adams In ons deel van de wereld worden gemeenschappelijke ervaringen en waarden schaars. Maar bepaalde culturele kennis en ervaringen zouden in beginsel alle leden van de samenleving met elkaar moeten delen. Het is een gemiste kans dat de werkzaamheden van de commissie Van Oostrom niet zijn voortgezet voor het terrein van de cultuur in specifieke zin, allereerst de kunsten.

In traditionele samenlevingen krijgen mensen hun bagage aangereikt door hun directe omgeving. Vooral wat zich op grond van ervaring heeft bewezen. Een min of meer vaste voorraad dus. Kennis en vaardigheden worden in de meeste gevallen dan ook gedeeld. Andere leden van een groep hebben immers hetzelfde geleerd. Bijna alle kennis en bijna alle opvattingen, zou je kunnen zeggen, maken in zo'n geval deel uit van de canon van de samenleving in kwestie. Ook al wordt daar nooit in dit soort termen over gesproken. Maar daarom juist: de dingen zijn immers zoals zij zijn. De individuele ruimte buiten die collectieve canon is beperkt. Persoonlijke voorkeuren spelen bij weten net zo min een rol als bij het eten. Je eet wat de gemeenschappelijke pot schaft. Het menu is bescheiden. Ook als het gaat om opvattingen.

Tegenover zo'n mensamenleving zitten wij met onze overvloed evident aan de andere kant van het spectrum. In *the affluent society* bestaat

het leven vooral uit kiezen. Wat eten wij vanavond? Wat wil jij eten? Welke kleren wil je, welke schoenen? Wat wil je zien, horen, misschien zelfs lezen? De voordelen hiervan leken in elk geval tot aan de kredietcrisis evident.

Individuele keuzevrijheid geldt bij ons als een hoog maatschappelijk goed. Maar wat als ook in alledaagse zaken het patroon per persoon zo individueel wordt dat het steeds moeilijker valt dat met anderen, in elk geval met voldoende anderen, te delen? Als er culturen zijn met wel erg veel canon, met een teveel aan gemeenschappelijkheid, dan hebben wij eerder te maken met het omgekeerde. Zo publiceren *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* jaarlijks lijstjes rond de kerst met naar het oordeel van de verschillende kunstredacteurs de beste films, boeken of muziekopnamen van het voorbije jaar. U moet dan niet verbaasd opkijken als slechts bij hoge uitzondering een titel meerdere keren voorkomt. Al heeft iedereen dingen van belang gevonden, het

lijkt haast of de zoektocht telkens heel ergens anders heeft plaatsgevonden. In ons deel van de wereld worden gemeenschappelijke ervaringen en waarderingen schaars.

Onmisbaar gedeeld repertoire

Nu beseft zo langzamerhand iedereen dat dit voor een cultuur in brede zin een risico inhoudt. Die functioneert in het groot zoals het verkeer in het klein, met geschreven en ongeschreven regels die de verkeersdeelnemer moet respecteren. Je gedrag moet immers voor anderen in hoge mate voorspelbaar zijn. Dit alles betreft echter de cultuur in brede zin, die verwijst naar gedeelde opvattingen en gedeelde waarden – die zonder canon ophoudt te bestaan.

Maar hoe zit het in dit opzicht met de cultuur in specifieke zin?¹ Cultuur specifiek is te zien als het gebied waar het persoonlijke voorrang heeft op het algemene en het individuele op het gemeenschappelijke. Maar ook cultuur in specifieke zin is cultuur. Ook cultuur specifiek moet worden gedeeld. Al is de ruimte voor persoonlijke signatuur hier natuurlijk veel groter. Hier mag je, bij ons althans, tegen het verkeer in rijden. Maar stel je voor dat er niemand was om mee te spreken over de muziek waar je van

houdt, over de boeken die je hebt gelezen, over beelden die je hebben getroffen. Ook hier krijgen ervaringen pas hun volle betekenis als je ze kunt delen met anderen. In kleine kring; in wat Jan Kassies 'congregaties' placht te noemen, groepen gelijkgezinden; maar soms ook, waarom niet, op grotere, bijvoorbeeld nationale schaal. Want waarom zouden er geen teksten, beelden, muziek zijn die alle leden van een samenleving toch eigenlijk zouden moeten

Ervaringen krijgen pas hun volle betekenis als je ze kunt delen met anderen

kennen of waar iedereen toch op zijn minst van gehoord moet hebben?

Uitingen op het snijvlak van cultuur breed en cultuur specifiek. Die horen tot het domein van de specifieke cultuur die van daaruit allengs de hele samenleving hebben bereikt. Daarmee maken ze deel uit van een misschien niet zo groot, maar wel wezenlijk repertoire van en voor alle leden van een samenleving.

Grote Canon

De commissie onder leiding van Frits van Oostrom heeft in *De Canon van Nederland* op zeer overtuigende wijze beargumenteerd wat de betekenis en de meerwaarde zijn wanneer in beginsel alle Nederlanders bepaalde historische kennis over ons land met elkaar delen. Hoe belangrijk dat is om te begrijpen wat Nederland voor een land is, hoe onmisbaar voor een maatschappelijke conversatie. En hoe kortzichtig om daarin alleen maar nationalistisch getetter

te willen horen of een krampachtig zoeken naar identiteit.

Als een basiswoordenlijst handig is om kinderen, leerkrachten en ouders te helpen met de woordenschat die nodig is voor succes in het onderwijs, dan is het ook zinnig wanneer alle leden van de samenleving aan het einde van de leerplichtige leeftijd over een bepaalde culturele bagage beschikken. Het zou de basis zijn om cultureel enigszins te kunnen functioneren in onze samenleving. Het is dan ook een gemiste kans dat de werkzaamheden van deze commissie niet zijn voortgezet voor het terrein van de cultuur in specifieke zin, allereerst de kunsten. Dat iedere Nederlander ten minste één keer in zijn leven voor *De Nachtwacht* moet hebben gestaan. Dat iedere Nederlander ooit in het Van Gogh Museum moet zijn geweest. Die dingen kortom die je iemand zou aanraden die voor het eerst je stad of je land bezoekt.

Vanzelfsprekend mag het blikveld dan niet beperkt blijven tot een nationaal perspectief. De kunsten zijn nu eenmaal internationaal georiënteerd en een hoeksteen van onze Nederlandse muziekcultuur vormen ongetwijfeld de jaarlijkse uitvoeringen van de *Matthäus Passion* van Bach.

Het is verleidelijk om nu we toch bezig zijn, het lijstje

Nederland heeft betrekkelijk weinig oog voor tradities

maar even te completeren. Maar daarvoor is dit niet het moment en niet de plek. Hoe zinvol en zelfs noodzakelijk zo'n exercitie echter is, blijkt onder meer uit het onderzoek van Ton Bevers, hoogleraar aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, die een vergelijkend onderzoek heeft gedaan naar opgaven tijdens het eindexamen in de kunstvakken in een aantal Europese landen. (Bevers 2007) Nederland sprong er daarbij op twee punten uit. Het nationale aandeel in de vragen was lager dan in andere Europese landen, en dat gold ook voor het klassieke aandeel ten opzichte van meer hedendaagse, populaire uitingen. De voor de hand liggende verklaring is dat wij internationaler en moderner zijn dan de rest. Ongetwijfeld. Maar er is nog een andere verklaring denkbaar en die luidt: Nederland heeft betrekkelijk weinig oog voor tradities, ook niet voor eigen tradities. En dus hollen wij achter trends aan.

In het onderzoek zijn sterke aanwijzingen te vinden die pleiten voor deze laatste verklaring. Dat brengt ons bij een karakteristiek van ons land waardoor een culturele canon hier extra onder druk staat.

Vernieuwingsdrift

Van Ernst Zahn, auteur van *Regenten, rebellen en reformatoren* uit 1989, is de observatie dat vernieuwing in Nederland een religieus beladen begrip is. 'Toen in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw de bestaande orde werd gedesavoueed, geschiedde dat met een politieke retoriek die direct wortelde in de kerkelijke preek, en de koers naar een nieuwe samenleving werd uitgezet op het kompas van een ethisch utopisme.'

Ook anderen is die vernieuwingsdrift opgevallen. James Kennedy bijvoorbeeld. Die sprak een paar jaar geleden over de cultus van de vernieuwing in de Nederlandse politiek. 'Het wordt tijd om de retoriek van vernieuwing plaats te laten maken voor principiëler en democratischer taal.' (Kennedy 2003)

Vernieuwing was hier niet alleen een apart beoordelingscriterium, maar zelfs een aparte beleidscategorie. Tot diep in de jaren tachtig werd voor kunstvernieuwende en grensverleggende projecten een speciaal budget beschikbaar gesteld. Dat lijkt onderhand misschien een hele tijd geleden, maar de uitkomsten van het onderzoek van Bevers bewijzen hoe taai zo'n mentaliteit is.

Nog steeds gaat de grote sprong voorwaarts hier van hoge naar nieuwe kunst, zoals de titel van het onlangs verschenen boek van Hans Abbing luidt.

Die dwangmatige vernieuwing op het gebied van de kunsten heeft geleid tot een versnipperd aanbod dat voor het publiek uit holde. Ander repertoire, andere uitvoeringen en andere locaties dan waar het publiek van hield. Natuurlijk niet steeds. Niet alles. Maar toch zo vaak en zo veel dat het Fonds Podiumkunsten+ expliciet de beleidsopdracht heeft meegekregen om een einde te maken aan de kloof tussen aanbod en publiek als gevolg van overaanbod, versnippering en een onevenwichtige programmering.

Alvorens te zien wat daar nu concreet aan te doen valt, is het interessant een ogenblik stil te staan bij het voorbeeld van een land dat in dit opzicht bijna de tegenpool is van Nederland.

Iedereen die zich langer dan vijf minuten heeft verdiept in het succes van het Finse onderwijsstelsel, moet zijn opgevallen hoe traditioneel dat in de meeste opzichten is. Competente, zeer gerespecteerde leraren; kinderen die hun best doen; veel aandacht in de klas voor wie niet goed mee kan; buitenlandse waarnemers staan er vaak met tranen in de ogen naar te kijken. Overweldigd door dat Theo Thijssen-gevoel waar zij niet het goede woord voor hebben, en dat alles te maken heeft met een gevoel van verlies. Verlies van dingen die ooit vanzelf op hun plaats vielen, maar die op een gegeven ogenblik zelfs met de beste wil van de wereld en

veel geld en moeite niet meer passend te krijgen zijn. In Finland werkt het nog.

Minder bekend is dat de Finnen ook op het gebied van de cultuur een geheim hebben. Alle Finnen houden namelijk van Sibelius. En misschien wel het allermooiste stuk van Sibelius, u raadt het al, is *Finlandia*. Hoe zou het Sibelius in Nederland zijn vergaan? Maar niet te lang bij stilstaan. De man heeft het al moeilijk genoeg gehad in zijn leven.

Paradoxaal is wel dat die conservatieve Finnen niet wegblijven wanneer in hun Nationale Opera of door hun professionele orkesten hedendaagse Finse muziek wordt gespeeld. Want wie weet, misschien is die ook wel heel mooi.

Het is met landen net als met individuen: hoe steviger hun kern, hoe meer beweging in de periferie zij verdragen. Daarom is Finland in zoveel opzichten een innovatief land. Vernieuwingen aan de rand hebben aan de kern tot nu toe geen afbreuk gedaan.

Slow culture

Hoe is ook bij ons de verhouding tussen vernieuwing en behoud, tussen versnelling en vertraging, tussen kleiner en groter publieksbereik evenwichtiger te krijgen?

Dan is de vraag interessant hoe lang en hoe breed een canon voor het onderwijs op het gebied van kunst, ergoed en media zou moeten zijn en wat die precies zou moeten behelzen. Dat vormt ook uitstekende stof voor discussie omdat iedereen daar wel bepaalde opvattingen over heeft. Maar toch is dat alleen het stuk van de culturele canon dat boven water uitsteekt. Minstens zo belangrijk is wat zich onder de oppervlakte afspeelt.

Als het goed is, is daar een proces van canonvorming gaande dat veel informeler is van aard, waar op heel veel plaatsen in de samenleving een bijdrage aan kan worden geleverd en dat betrekkelijk gemakkelijk een integraal

bestanddeel kan worden van het denken en handelen van de culturele sector. Vernieuwing is een vorm van versnelling. Als die versnelling al te overheersend wordt, zorg dan voor evenwicht door daar tegenover voldoende momenten van vertraging, van duurzaamheid in te bouwen.

In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw waren er waarschijnlijk goede redenen om met het cultuurbeleid meer op vernieuwing in te zetten. Nu liggen de culturele verhoudingen in onze samenleving fundamenteel anders. De markt zorgt voor meer goede boeken dan een mens kan lezen; voor meer films dan je kunt bekijken; voor meer muziek dan je kunt beluisteren en voor meer beelden dan een mens kan verdragen. Nu is minder beter.

Nu gaat het om het uitspelen van repertoire. Niet zo kort mogelijk, maar juist zo lang mogelijk met de dingen doen. Vooral met culturele dingen. Ecologisch klinkt dat natuurlijk prima. Ook economisch gezien kan iedereen zich daar iets bij voorstellen. Zo ontstaat een betere verhouding tussen investering en rendement, tussen voorbereiding en spelen.

Maar het is curieus hoe lang daarbij volstrekt onderbelicht is gebleven dat hier ook een sociaal-culturele

Culturele toe-eigening verloopt per definitie traag

component in het geding is. De productie van cultuurgoederen – uitzonderingen daargelaten – krijgt pas ten volle betekenis in het licht van een geslaagde receptie. En daarvoor is nodig dat een bepaald werk of een bepaalde uitvoering niet alleen op het niveau van afzonderlijke individuen gaat leven, maar ook maatschappelijk. Dat laatste valt in feite maar aan één ding af te lezen: wordt erover gesproken en geschreven en hoe lang? Alleen dan gaan culturele feiten een rol spelen in de verbeelding van mensen. Individueel en sociaal, in wisselwerking met elkaar. Om zo'n proces op gang te laten komen, daarvoor is tijd nodig. Culturele toe-eigening, zeker maatschappelijk, verloopt per definitie traag. Vormen, beelden, teksten, muziek moeten dan doorsijpelen van de laag van specifieke cultuur in de laag van brede cultuur, waar zij uiteindelijk hun plaats moeten vinden. Dat kost meer tijd, meer herhaling ook dan de gelovigen van de cultuur in specifieke zin meestal beseffen. De traagheid van de consolidatie en de verbreiding is voor een cultuur net zo belangrijk als de snelheid van de groeispurt. Ook in Nederland.

Kleine canon

Gelukkig is er sprake van een kentering. Er is al gewezen op het programma van het Fonds voor Podiumkunsten+. Op het gebied van het theater is het in betrekkelijk korte tijd gebruikelijk geworden om succesvolle producties te herhalen, zoals tijdens het Theaterfestival. De Nederlandse Opera doet dat ook.²

De goede lezer is een herlezer, zo meldt *de Volkskrant*. Bijna alle kranten hebben acties rond de belangrijkste boeken, films, muziek enz. Voor een deel is dat modieus en vooral commercieel. De canon als de klassieke bloemlezing in een nieuw jasje. Maar toch zijn er redenen om hier verheugd over te zijn. Alleen gebeurt het nog niet systematisch genoeg en nog niet met voldoende overtuiging.

Thije Adams

is voormalig directeur algemeen cultuurbeleid van het ministerie van OCW

Op het gebied van de programmering zijn er twee polen. Aan de ene kant treffen we de producties aan van Joop van den Ende. De productie is hier de constante en het publiek rouleert. Net zo lang tot iedereen die daar ook maar enigszins voor in aanmerking komt, de voorstelling heeft gezien. In het andere geval is het publiek de constante en rouleert de voorstelling. Haydn moest aan het Esterhazy Hof telkens voor nieuwe muziek zorgen zodat de vorst zich niet hoefde te vervelen met het stuk van gisteren. Het Concertgebouworkest komt bij deze pool soms gevaarlijk dicht in de buurt.

Het zoeken is nu naar vormen om ook vanuit de gesubsidieerde sector met zijn eigen repertoire in bepaalde gevallen en met bepaalde programma's een groter publiek te bereiken en te binden. Dat kan door het uitspelen van 'goede dingen die het goed doen'. Daarbij kan iedere culturele instelling ook aan eigen canonvorming doen. Kies iets waarin je excelleert en houd dat vast.

Het Van Gogh Museum en het Rijksmuseum hebben het in dit opzicht gemakkelijk. De canon is hier als het ware van meet af aan al gegeven. Hun taak is om niet te rusten voordat iedere Nederlander om de zoveel jaar een keer tje komt kijken. Zo heeft het KCO onder andere Mahler en De Nederlandse Opera Monteverdi.

En wie niets heeft en niets kan bedenken? Die mag naar huis. Voor alle anderen geldt: zorg dat er altijd iets is om te laten zien, horen, lezen wat repertoire houdt. Liefst over generaties. Zodat je tegen je kinderen kunt zeggen: 'Nu wordt het tijd dat wij samen daar of daar naartoe gaan.'

De grote Canon, dat zal duidelijk zijn, boet met al die kleine canons om zich heen aan betekenis in. Zo komen we meteen af van het beeld van een cultuur als een piramide, waarbij al die stenen onderin alleen dienen om die paar bovenin te dragen. De vele kleine canons hebben naast die ene grote bestaansrecht als lokale,

regionale, dan wel disciplinegewijze vertaling van telkens hetzelfde beginsel. Namelijk dat iedere cultuur onderscheid maakt tussen dingen die raken aan een kern en dingen aan de buitenkant. De dingen aan de buitenkant zijn meer onderhevig aan verandering. De dingen van de binnenkant zijn harder, duurzamer. En het spel tussen die beide soorten verleent een cultuur dynamiek. Met alleen vaste delen bevriest een cultuur, met alleen beweeglijke elementen gaat zij tolleren.

Overvloed en vluchtigheid, die kenmerken van onze cultuur breed zie je ook terug in onze cultuur specifiek. Dat betekent dat mensen een beetje wegwijs gemaakt moeten worden in de oceaan van aanbod. Naar de eilandjes waar zij met een gerust hart heen kunnen gaan: cultuur met een sterretje.

En omgekeerd schrikt niets zo af als allemaal van die boekenlijstjes zonder overlap. Als je als lezer al wat had willen inhalen, zo in de rust van het einde van het jaar, dan denk je in dat geval ongetwijfeld: dit jaar maar een keer tje niet. Wel zo makkelijk. Net als het Concertgebouworkest. Slaat de *Matthäus* gewoon een jaartje over.

Literatuur

- Beyers, T. (2007) Een canon voor de Europese Cultuur. In: *Boekman*, jrg. 19, nr. 70, 6–15.
- Kennedy, J. (2003) De cultus voor de vernieuwing in de Nederlandse politiek. In: *NRC Handelsblad*, 15 november
- Zahn, E. (1989) *Regenten, rebellen en reformatoren. Een visie op Nederland en de Nederlanders*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.

Noten

- 1 In *Boekman* 73 beschrijft Thije Adams in de rubriek Forum het verschil tussen 'cultuur in brede zin' en 'cultuur in specifieke zin'.
- 2 Op de site van Boekman staat een interview van Thije Adams en Mariëtte Hendriks met Klaus Bertisch, dramaturg van De Nederlandse Opera, over wat de canonvorming per instelling behelst: www.boekman.nl/documenten/publicaties_culturele-canon.pdf